

и текстопорождающие тексты (архетексты), а также как жанровые образцы (архитексты) для духовной песни И. Риста.

Библиографические ссылки

1. Das deutsche evangelische Kirchenlied des 17. Jahrhunderts [Electronic resource] : in 6 Bde / hrsg. von A. Fischer, W. Tümpel. – Hildesheim : Olms, 1964. – Bd. 2. – Mode of access: <http://www.zeno.org/Literatur/M/Rist,+Johann/Gedichte>. – Date of access: 20.09.2016.
2. “Ewigkeit, Zeit ohne Zeit”: Gedenkschrift zum 400. Geburtstag des Dichters und Theologen Johann Rist / hrsg. von J. A. Steiger; mit einem Vorwort von H. Chr. Kmith. – Neuendettelsau : Freimund, 2007. – 279 S.
3. Gedichte des Barock / hrsg. von U. Maché und V. Meid. – Stuttgart : Philipp Reclam jun., 2005. – 413 S.
4. Johann Rist (1607–1667): Profil und Netzwerke eines Pastors, Dichters und Gelehrten / hrsg. von J. A. Steiger und B. Jahn in Verbindung mit A. E. Walter. – Berlin ; Boston (Mass.) : De Gruyter, 2015. – 709 S.
5. Rist, J. Dichtungen [Electronic resource] / J. Rist. – Leipzig ; F. A. Brockhaus, 1885. – Mode of access: <http://www.zeno.org/Literatur/M/Rist,+Johann/Gedichte>. – Date of access: 20.09.2016.
6. Rist, J. Neues Musikalisches Seelenparadies Alten Testaments (1660) : Kritische Ausgabe und Kommentar; Kritische Edition des Notentextes / J. Rist, Chr. Flor. – Berlin ; Boston (Mass.) : De Gruyter, 2016. – 765 S.

ФАЎСЦІЯНА Ў КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСКАГА АСВЕТНІЦТВА

Т. С. Супранкова

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
факультэт сацыякультурных камунікацый,
вул. Курчатава, 5, 220108, Мінск, Рэспубліка Беларусь
-mail: tatsupr@tut.by

Артыкул прысвечаны аналізу ўплыву топаса фаўсціяны на беларускую культуру эпохі Асветніцтва. У рабоце робіцца акцэнт на «Камедыі» К. Марашэўскага, сюжэтна звязанай з фаўсціянай. Даследуецца ўплыў нямецкай фаўсціянскай топікі на славянскія версіі.

Ключавыя словы: фаўсціяна; Асветніцтва; беларуская культура і літаратура.

FAUST-CONCEPT IN THE BELARUSIAN ENLIGHTENMENT CULTURE

T. S. Suprankova

Belarusian State University,
Faculty of Social and Cultural Communications,
Kurchatov str. 5, 220108, Minsk, Republic of Belarus
E-mail: tatsupr@tut.by

The article examines the influence of the Faust-concept topos upon the Belarusian culture of the Enlightenment. The work focuses on “Comedy” by K. Marasheuski that is closely connected with Faust-concept. The influence of the German Faust-concept topics on the Slavic versions is being researched.

Key words: Faust-concept; Enlightenment; Belarusian culture and literature.

Эпоха Асветніцтва з’яўляецца новым перыядам у гісторыі чалавечай думкі, калі ідэі роўнасці і свабоды былі ключавымі ў перастварэнні свету, найбольш важнымі інструментамі пры гэтым павінны былі выступіць мастацтва і адукацыя. У літаратуры пачыналі фарміравацца новыя мастацкія напрамкі, заснаваныя на рацыяналізме і сэнсуалізме. Пісьменнікі выступалі з ідэяй роўнасці ўсіх людзей незалежна ад паходжання, рэзка крытыкавалі сацыяльнае становішча ў грамадстве, абаранялі чалавечую годнасць заклікалі адмовіцца ад тыраніі, рабства, абмежаванасці. Пачыналі з’яўляцца творы, у якіх выказвалася незадаволеннасць існуючым парадкам жыцця, адстойвалася свабода творчай асобы, пракламаваўся самабытны шлях развіцця нацыянальнай культуры, асабліва гэта назіраецца ў сентыменталізме. Разам з гэтым узбудзілася цікавасць да старажытных сюжэтаў і тэм, якія нарадзілі нацыянальныя літаратары. Яны творча пераасэнсоўваліся і перапрацоўваліся, становіліся «вечнымі», уступаючы ў дыялог з іншымі культурамі.

Прыкладам такой міжкультурнай камунікацыі з’яўляецца і ананімны твор «Гісторыя доктара Ёгана Фаўста, знакамітага чарадзея і чарнакніжніка» аб доктары Фаўсце, што пабачыў свет у франкфурцкай друкарні Ёгана Шпіса ў 1587 г. Гэта першая па часе зафіксаваная версія сюжэта, які пазней атрымае назву «фаўсцыяна», хоць прататыпаў і перадумоў да ўзнікнення менавіта такога топасу ў сусветнай культуры было даволі шмат. «Фаўст» – галоўны і выніко-

вы твор асветніка Ё. В. Гётэ, які, як вядома, дапрацоўваўся і карэктаваўся ім да апошніх дзён жыцця, і толькі ўжо пасля смерці аўтара з'явіўся перад чытачом у поўным выглядзе.

Да распрацоўкі сюжэта пра мага-чарадзея Фаўста, запазычанага з народных кніг і лялечных пастановак, Гётэ прыступае яшчэ ў студэнцкія гады. Менавіта тады пачынаючы літаратар «буры і націску» створыць свайго «Пра-Фаўста», ці «Першага Фаўста» (Urfaust, 1769–1773), які будзе напісаны ў лепшых традыцыях нямецкага сентыменталізму: галоўныя героі шцюрмерскага «Фаўста» – бурныя геніі, якія выступаюць супраць сацыяльных умоўнасцяў, супраць-пастаўляючы сваю самабытнасць і натуральнасць усяму хвораму і рэгрэсіўнаму ў соцыуме. Пра першую пробу п'яра не было б нічога вядома сучаснікам, калі б не руплівая праца фрэйліны Веймарскага двара Луізы фон Гёххаўзэн, якая папрасіла маладога пісьменніка перапісаць «Фаўста», калі ён зачытваў твор для блізкага акружэння ў 1775 г. у Веймары.

Першая частка «Фаўста», другога «Фаўста», з'яўляецца ў друкаваным варыянце 1808 г. Гэты твор значна адрозніваўся ад першай версіі. Ускладнілася філасофская праблематыка, а разам з ёй і жанравая прырода «Фаўста», сінтэзуючы і спалучаючы ў сабе шмат якія літаратурныя плыні розных эпох: антычнай, барокавай, класіцыстскай, ракайнай, сентыменталісцкай, перыяду веймарскай класікі. Гэтая традыцыя будзе працягнута Гётэ і ў другой частцы яго бессмяротнага твора, які пісаўся з 1825 па апошнія дні яго жыцця (23 сакавіка 1832 г.). Нават раскрыць запячатаны скончаны твор паэт загадаў толькі пасля сваёй смерці. Такім чынам, «Фаўст» становіцца духоўным тэстамантам пісьменніка сваім суайчыннікам і нашчадкам. Кожная наступная эпоха і культура не абыдзе гётэўскую версію і паспрабуе даць сваю інтэпрэтацыю славуатаму сюжэту.

З гётэўскай версіі міжкультурная камунікацыя топаса фаўсціяны пашыраецца, міф набывае скаладанейшыя філасофскія канатацыі, якія становяцца цікавымі для еўрапейскіх філосафаў, пісьменнікаў, драматургаў, мастакоў і кінематаграфістаў. З'яўляецца шмат версій і мадыфікацый міфасюжэта, якія непасрэдна ці апасродкавана адсылаюць нас да гётэўскага тэксту, ў першую чаргу, ці да версіі народнай легенды. Такім сюжэтам з'яўляецца «Камедыя» (1787) Каэтана Марашэўскага, беларуская асветніцкая драма, якая ўвайшла ў рукапісны зборнік, апісаны Антанінай Сычэўскай у 1909 г.

у артыкуле «Да пытання аб Мальеру ў польскай драматычнай літаратуры XVIII стагоддзя». У 1911 г. тэкст «Камедыі» К. Марашэўскага з каментарамі быў апублікаваны ў кнізе «Да гісторыі польскага і рускага народнага тэатра» У. Перэтца, а ў 1920 г. – кірыліцай этнографам Яўхімам Карскім.

Твор Каэтана Марашэўскага прасякнуты біблейскімі вобразамі Адама, чорта, матывам грэхападзення (разам з фаўсціянай узыходзіць да архетыпу забароны і паршэння) і інш., праз якія аўтар імкнецца паказаць сучасных беларускіх сялян, растлумачыць іх учынкi. Выбар галоўнага героя селяніна Дзёмкі – тыповая для асветніцкіх твораў рыса пазасаслоўнасці. Уступны маналог галоўнага героя дае нам магчымасць убачыць побытавую культуру і жыццё беларускіх сялян: «Ох, як нешчаслівае жыццё маё! Хаджу я, хаджу пераз цялюханькі дзень, аж ногі анямелі, рук не чуваць ад працы і тапара, а горш яшчэ ад цапа; малачу ад самых курэй, аж мала што не да поўдня, як бы сам адзін. Праўда, што і жонка памагала, да што ж яе за работа? Ведама – жаночкая справа; цякнець колька разы цапом, аж зараз яе і ліхо бярэць – то сядзець, то ляжэць, то колікі падапруць, толькі чорт леньскі яе дусіць, а потым яшчэ з гоманам і кляцьбою пойдзець» [6, с. 58].

Адчай і роспач гучаць у словах Дзёмкі не столькі таму, што абставіны і жыццё вымушаюць яго працаваць, а таму што ён разумее бессэнсоўнасць і безвыніковасць нялёгкай працы. «Трагедыя Дзёмкі не ў тым, што нібыта ён не хоча, не жадае працаваць, цураецца працы, а ў тым, што ён пачынае пераконвацца ў бессэнсоўнасці і абяцэньванні працы, у выніку чаго само жыццё траціць сваю прывабнасць і сапраўдны чалавечы сэнс. Працуеш, працуеш, а задаволіць мізэрную, мінімальную патрэбу, скажам, у самым неабходным – у адзенні – не ў сілах: няма грошай», – адзначае Я. Усікаў [7, с. 77].

Далей з вуснаў селяніна вялятаюць словы абвінавачвання ў бок першага чалавека: «Каб то Адам, першы наш ацц, не саграшыў, так бы і мы гэтак не працавалі б. Ох! Дурак ты, дурак, нашто табе было ірваць яблык з дзерава праклятага? Прападзі яно! Каб мне не велена было, то б я не парухаў бы, а што горшае, а не парухаў бы. А мы б у раю, як паны б на зямлі, жылі б, клопату жаднага не мелі б, аб сярмягу тагды не клапаціліся б, і голыя б у раю перахадзілі б. А цяпер, як сярмяжка здзярэцца, хоць ты з галавы выйдзі, неадкуль узяць, а горш, што незашта купіць» [6, с. 59]. На думку

Я. Усікава, К. Марашэўскі шукае прычыны жыццёвай неўладкаванасці не ў сацыяльных абставінах, а ў яго суб'ектыўных якасцях, у яго «нібыта маральнай недасканаласці» [7, с. 83]. І гэта не дзіўна, таму што асветніцкая ідэалогія была скіраваная таксама і на маральнае ўдасканаленне чалавека. Але аўтара цікавяць і псіхалагічныя працэсы, якія адбываюцца ўнутры гэтага простага чалавека, гавораць нам пра яго духоўную эвалюцыю і ўзвышаныя памкненні.

С. Лаўшук вельмі слушна адзначае наступную рысу характару Дзёмкі: «Вельмі ўдала драматург зрабіў выбар тыпалагічнай мадэлі характару героя: згрызоты і цяжкасці жыцця добра-такі прыціснулі яго, але не зламлі, а толькі сагнулі. Усякае ж сагнутае, як правіла, імкнецца разагнуцца. Калі і як – гэта залежыць ад розных абставін. Важна, каб непашкоджаным заставаўся стрыжань, аснова. І такі стрыжань у Дзёмкі быў – пачуццё ўласнай годнасці, якое ў яго выяўлялася хоць і імпульсіўна, але паслядоўна і псіхалагічна адэкватна» [3, с. 25].

Вельмі каларытная фігура чорта з'яўляецца ў Каэтана Марашэўскага ў чацвёртай сцэне пасля чарговага Дзёмкінага наракання на Адама: «Вот і цяпер мазоліцца трэба. Аддыхнуць некалі. Мала што кроўю не пацею, аж пакуль не пакуль на кавалак хлеба зараблю. Зямля ўжо неўраджайная стала. Дужа многа наклапоцішся і нагаруешся, пакуль не ўродзіць <...> А як жа нам на яго не наракаць і не плакаць. Хэ, хэ, хэ. Ох, Адам, Адам, каб цябе ніколі больш не ўспамінаў» [6, с. 63]. Размова з чортам пачынаецца з прычыны віны Адама. Стomлены жыццём Дзёмка тлумачыць свае асабістыя крыўды складанай безвыніковай працай. С. Кулік заўважае: «З вобразам д'ябла мы сустрэнемся ў любой чэшскай, украінскай, польскай і рускай інтэрмедыі, што павязаная з біблейскімі матывамі. У старадаўняй легендзе, пакладзенай у аснову «Фаўста» Гётэ, не апошнія месца належыць д'яблу. Магчыма, што з гэтай легендай і звязана традыцыя надзялення нячысціка рысамі філосафа-мараліста, якім падае яго чытачу К. Марашэўскі» [2, с. 312].

У духу асветніцкай філасофіі К. Марашэўскі звяртае ўвагу на вобраз чорта, які чорны знешне. Д'ябал прапануе Дзёмку звярнуць увагу ў першую чаргу на ўласную чарнату, якая знаходзіцца ўнутры яго: «Трэба ў аснове сябе пазнаць. Недастаткова глядзець на сябе вачыма цялеснымі, але трэба і душэўнымі» [6, с. 65]. Так гучыць вядомы яшчэ з Антычнасці тэзіс, які пераклікаецца з кантаўскім заклікам

мець мужнасць карыстацца ўласным розумам. Даследчык С. Лаўшук заўважае: «Гэта вобраз-аксюмаран. Такого нячысціка, які б адстойваў боскія заповедзі, у драматургіях усходніх славян больш няма» [4, с. 65]. Такім чынам, вобраз Чорта становіцца тыпалагічна блізка гётэўскаму Мефістофелю, без якога немагчымым будзе самаўдасканаленне Фаўста. Толькі ў беларускім варыянце прапануецца іншы алгарытм дзеянняў: тры выпрабаванні. Каэтан Марашэўскі ў сваёй п'есе выкарыстоўвае знакаміты матыў забароны і яе трохразовага парушэння, які мы сустракаем у Бібліі і ў фальклору. Задача простая – Дзёмка павінен маўчаць на працягу гадзіны. Калі ён вытрымае, то атрымае сто рублёў, калі не – д'ябал забярэ яго душу ў пекла (таксама фаўсціянскі матыў). Селянін згаджаецца на пастаўленыя ўмовы.

Але ўсе тры разы іспыт быў правалены, бо Дзёмка палічыў больш важным за ўласнае жыццё навучыць дзяцей, дапамагчы братам без усялякай прагі атрымаць частку багацця і растлумачыць недарэцы, што проста смешна баяцца нейкую дудку. Аўтар хоча паказаць, што сумленне, пачуццё добразычлівасці, імкненне дапамагчы бліжняму – самыя важныя маральныя якасці, якія дапамагаюць герою лепш пазнаць сябе і прасвятляюць яго душу. «Формальна пари выиграл черт. Но морально победил Дёмка, ибо во всех трех случаях он заговорил по своему бескорыстному благородству. Своим поведением он опроверг самого себя, доказал, что ни первородный грех, ни Божий рок не имеют отношения к человеческой судьбе, так как все зависит от самого человека», – лічыць А. Мальдзіс [5, с. 412].

Нягледзячы на пройгрыш, Дзёмка ўсё роўна перамагае маральна (хоць і следуе за чортам у пекла), таму што застаецца чалавечным і спагадлівым. Тут нельга не правесці аналогію з Фаўстам Гётэ, які, нягледзячы на шматлікія няўдачы і памылкі, ў канцы апраўданы аўтарам за альтруізм, шчырае імкненне зрабіць лепш гэты свет і дапамагчы людзям.

Таксама д'ябал К. Марашэўскага і Мефістофель Ё. В. Гётэ маюць падобныя рысы, бо іх нарадзіла эпоха Асветніцтва. І адзін, і другі персанажы прадстаўлены не проста як нячысцікі з пекла, якія вырашылі прынізіць чалавека, але, наадварот, даюць яму магчымасць выратаваць сваю душу. Мефістофель у сваёй размове з Госпадам кажа аб чалавеку:

Я памаўчу пра сонца, пра сусветы –
Мне рупіць пра насельнікаў планеты:

Зямны бажок нязменны, тая ж плоць,
Якую ты стварыў яе, Гасподзь.
Адна бяда – не задзіраў бы носа,
Калі б не ведаў ён святла нябёсаў.
Ён розумам святло тваё заве
І з ім усё-такі жывёлінай жыве,
Ён, як цыбаты конік той,
З дазволу кажучы, – цвіркоча
І скача ўверх з травы густой
І ў шыр нябесную падняцца хоча.
А жыў бы добра, калі б з проса,
Як той казаў, не соваў носа [1, с. 159].

Мефістофель, як і д'ябал К. Марашэўскага, хаця і імкнецца дапамагчы чалавеку, але ўсё роўна не верыць, што ён паспяхова пройдзе испыт і пераканае спакуснікаў у адваротным. Але ў «Камедыі» чорт прадстаўлены як філосаф, мараліст, які заклікае нас усіх зазірнуць у сябе, паразважаць, наколькі абдуман мы паступаем, ці маем мы падставы асуджаць іншых, калі і самі ўвогуле недасканалыя.

У міжкультурнай камунікацыі эпохі Асветніцтва нельга не адзначыць уплыву яшчэ аднаго «бурнага генія» – Ф. М. Клінгера, чый жыццёвы лёс быў звязаны з рускай культурай канца XVIII – пачатка XIX стст. Яго фаўсіяна – раманы «Фаўст, яго жыццё, дзеі і звяржэнне ў пекла» (1790), «Гісторыя Рафаэля д'Акільяса» (1793), «Гісторыя Джафара Бармекіда» (1792–1794), «Фаўст усходніх краін» (1796). Але Клінгер сваёй мастацкай вобразнасцю і свабадалюбствам прыйшоўся па душы іншаму часу і аказаў уплыў на наступную літаратурную традыцыю рамантызма, у тым ліку і на беларускіх раматыхаў.

Культура Асветніцтва на беларускіх землях, хоць і існавала ў даволі цяжкіх умовах (паланізацыя, рэгіянальнасць і інш.), змагла за сваіх тэндэнцый гэтага часу і папрацаваць з асноўнымі філасофскімі канцэптамі, якія нарадзіла заходнееўрапейская культура. У тым ліку ў працэсе міжкультурнай камунікацыі былі пераапрацаваны топасы фаўсіяны ў «Камедыі» К. Марашэўскага. Звяртаючыся да сюжэтаў аб грэхападзенні і аб дамовы з д'яблам, беларускі драматург у русле асветніцкіх традыцый прадстаўляе галоўных герояў, засяроджваючы ўвагу на пачуцці чалавечай годнасці, пазасаслоўнасці, гуманнасці, альтруізму і маральным удасканаленні чалавека.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Гётэ, Ё. В. Выбраныя творы / Ё. В. Гётэ ; уклад., прадм. Л. Баршчэўскага і П. Копанёва ; камент. Л. Баршчэўскага і В. Сёмухі. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 1999. – 640 с.
2. Кулік, С. М. Біблейскія матывы ў «Камедыі» К. Марашэўскага / С. М. Кулік // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні / Гродненскі дзярж. ун-т. – Гродна, 2009. – С. 310–314.
3. Лаўшук, С. С. Гарызонты беларускай драматургіі / С. С. Лаўшук. – Мінск : Беларуская навука, 2010. – 410 с.
4. Лаўшук, С. С. Камедыя / С. С. Лаўшук // Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стст. : у 2 т. / рэд. калегія: У. В. Гніламедаў [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2007. – Т. 2. – С. 40–72.
5. Мальдис, А. Белорусская литература / А. Мальдис // История всемирной литературы : в 9 т. / редкол.: С. В. Тураев (отв. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1988. – Т. 5. – С. 407–412.
6. Марашэўскі, К. Камедыя / К. Марашэўскі // Хрэстаматыя па гісторыі беларускага тэатра і драматургіі : у 3 т. – Мінск, 1997. – Т. 1. – С. 58–115.
7. Усікаў, Я. К. Беларуская камедыя (ля вытокаў жанру) / Я. К. Усікаў. – Мінск : Выш. школа, 1964. – 199 с.

АГНОНИМИЯ И ЛОЖНАЯ СЕМАНТИЗАЦИЯ КАК ЯВЛЕНИЕ ЛЕКСИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

А. В. Ноздреватых

Липецкий государственный педагогический университет
имени П. П. Семенова-Тян-Шанского,
ул. Ленина, 42, 398020, Липецк, Российская Федерация,
E-mail: anastashhha@mail.ru

В статье делается попытка оценить специфику употребления англоязычных неологизмов в русскоязычной молодежной среде. На основе полученных в результате тестирования данных делается вывод об агнонимическом характере бытования большинства популярных англицизмов и возникновении проблем межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: коммуникация; английский язык; русский язык; агнонимы; ложная семантика.